

Omelka, Martin; Řebounová, Otakara

Zboží pro chudé a bohaté – "originály" a dobové "padělky" náboženských medailek na příkladu nálezů z hrobových kontextů

Archaeologia historica. 2016, vol. 41, iss. 2, pp. 309-325

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-15>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135607>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZBOŽÍ PRO CHUDÉ A BOHATÉ – „ORIGINÁLY“ A DOBOVÉ „PADĚLKY“ NÁBOŽENSKÝCH MEDAILEK NA PŘÍKLADU NÁLEZŮ Z HROBOVÝCH KONTEXTŮ

MARTIN OMEKKA – OTAKARA ŘEBOUNOVÁ

Abstrakt: Příspěvek si klade za cíl seznámit odbornou veřejnost se základy problematiky určování datace a proveniencí nálezů barokních náboženských medailek, a to na příkladu čtyř svátostek získaných z pražské archeologické lokality (Šporkova ulice čp. 322/III) s na první pohled totožným vyobrazením staroboleslavské legendy. Kromě představení základních pravidel pro přesnější orientaci v problematice určování dílenských okruhů se dále pokusí přiblížit dobové ceny těchto výrobků a posoudit, zda šlo o zboží pro chudé, či bohaté.

Klíčová slova: baroko – devocionálie – svatý Václav – Hamerani – Neuss – Seel.

Products for the Poor and for the Rich: “Originals” and “Fakes” of Religious Medals on the Example of Finds from Grave Contexts

Abstract: The objective of this paper is to introduce the specialist public to the basics of the determination of dating and provenance of the finds of religious baroque medals, on the example of four items acquired from an archaeological site in Prague (Šporkova Street no. 322/III), with seemingly identical representations of the St. Wenceslas legend. Apart from the outlining of the basic rules for a more exact orientation in the determination of workshop circles, it conveys the period prices of these artefacts, assessing whether these products were intended for the poor or for the rich.

Key words: baroque – devotionalia – St. Wenceslas – Hamerani – Neuss – Seel.

Nálezy drobných náboženských medailek, které se běžně objevují v kontextech archeologicky zkoumaných novověkých pohřebních okrsků na našem území, mohou být poměrně spolehlivým datačním prostředkem archeologických situací. Platí to však pouze v případě, kdy lze takové exempláře bezpečně přiřadit k určitému dílenskému okruhu. V průběhu druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století se v Evropě postupně etablovala tři centra masové výroby tohoto zboží, která svou produkcí ovládla středoevropský trh – v druhé polovině 17. století zahájily svou velkovýrobu, téměř společně, Řím (dílna Hameraniů) s rakouským Salcburkem (dílna Petra a Paula Seelů), k nimž se o něco málo později, v první polovině 18. století, připojil Augšpurk (zejména dílna J. Neusse). Přesto je, jak z archeologických nálezů, tak dobových písemných pramenů, zřejmé, že paralelně s těmito centry probíhala výroba v mnohem menším měřítku, na lokální úrovni.

Vzhledem k obtížnosti rozpoznání proveniencí uvedených předmětů se příspěvek ve své první části pokusí jednak přiblížit specifika výrobních technologií a stylu dosud známých zahraničních výrobních center, která svým zbožím mohla proniknout (či prokazatelně pronikla) i na naše území, jednak zdůraznit některá úskalí v oblasti určování těchto předmětů. Zejména jde o oblibu používání razidel dvou různých mistrů pro jednu medailku a snahu o napodobování medailerské produkce významných dílenských okruhů skupinami drobných výrobců. To vše za pomoci příkladu několika archeologických nálezů náboženských medailek z českého prostředí.

Dobové „padělky“ vznikaly z důvodu enormní poptávky věřících po ochranných předmětech spojených s určitými svěťci, případně s oblíbenými poutními místy. Zatímco výrobky římské dílny rodiny Hameraniů byly dostupné v omezeném množství a jejich odběratelem byl úzce vymezený okruh klientů, jejich napodobeniny se staly masovou záležitostí širokých vrstev obyvatelstva. Tím se nabízí otázka, jakou mělo toto zboží reálnou hodnotu. Jak moc se cenově lišilo hameraniovské zboží od zboží dílny Seelů a jiných výrobců? Které vrstvy obyvatel si mohly jejich výrobky dovolit? Lze jednoduše říci, že ty římské byly zbožím pro bohaté a jejich augšpurské imitace zbožím pro chudé? A dají se drobné svátostky nacházené v hrobových kontextech využít i jako prostředek pro určení sociálního postavení zemřelých? Na tyto a další otázky se zaměří druhá část příspěvku.

Specifika a rozdíly nejvýznamnějších dílenských okruhů na příkladu čtyř archeologických nálezů

Při časovém a provenienčním zařazování náboženských medailek si zpravidla musíme vy-pomáhat vyobrazenou ikonografií. Ta nejčastěji vychází z milostných soch a obrazů jednotlivých poutních míst. V případě, že jsou na medailkách zpodobněni světci, často se pro jejich předlohu vycházelo z výtvarných prezentací jejich kanonizace nebo jejich známého výtvarného ztvárnění, zpravidla vytvořeného významným umělcem. Doba vzniku jednotlivých předloh následně pomáhá zúžit rovněž interval výroby medailk.

Samozřejmě že to, co na první pohled může vypadat jako poměrně jednoduchý klíč k určení a dataci medailek, má i své záludnosti. Ty si názorně vysvětlíme na jedné z nejtypičtějších náboženských medailek vztahujících se k našemu území.

Mosazná medailka (obr. 1) nese na lící straně vyobrazení staroboleslavského Palladia a výjev vraždy svatého Václava na rubu svátostky. Václav je na medailonu zpodobněn jako klečící muž, který pravíci svírá klepadlo kostelních dveří. Oděn je do knížecího roucha a je neozbrojen. Za levé rameno ho levíci přidržuje postava ve zbroji římského centuriona s knížecí čapkou na hlavě. Postava drží v pravici meč a je připravena zasadit Václavovi smrtelnou ránu. Vyobrazení jsou doplněna opisy S MARIA IN VETERO BOLESLAVIA na líci a S WENCE-SLAVUS M PAT BO na rubu, navíc na obou stranách předmětu můžeme nalézt nenápadnou výrobní značku v podobě stojící vlčice z boku.

Uvedená medailka pochází z výzkumu zaniklého hřbitovního areálu při zaniklém kostele sv. Jana v Oboře ve Šporkově ulici čp. 322 na Malé Straně v Praze (výzkum Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště Praha z let 2002 a 2004, inv. č. 450) a je poměrně běžná.¹

B. Přibil, který svátostku rovněž uvádí ve svém soupisu svátostek (Přibil 1931, tab. XII:235), ji správně identifikuje jako výrobek dílny papežských medailérů rodiny Hamerani (obr. 7), ovšem bez bližšího přiřazení ke konkrétnímu členu dílny s tím, že předpokládá, že výjev vlčice je obecnou výrobní značkou celé dílny.

Na první pohled se tedy může zdát, že přiřazení svátostek k jednotlivým výrobním okruhům je poměrně snadný a jednoznačný proces. Opak je ale pravdou. Přiblížme se nyní realitě. Vedle popsaného, známého medailonu se v souboru nálezů ze hřbitovního areálu při zaniklém kostele sv. Jana v Oboře zachytily ještě další tři medailky s takřka totožným rubem – inv. č. 232 (obr. 2), 511 (obr. 3) a 771 (obr. 4), tedy s vyobrazením vraždy sv. Václava (obr. 5). Každý z těchto

Obr. 1. Hameraniovská produkce. Praha 1, Šporkova ulice čp. 322/III, inv. č. 450a, 18. století. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 30/02 a 30/04. Foto archiv NPÚ.

Abb. 1. Hameranische Produktion. Prag 1, Sporeckgasse Konskriptionsnr. 322/III, Inv.-Nr. 450a, 18. Jahrhundert. Grabung Nationales Denkmalinstitut, Gebietsfachstelle in der Hauptstadt Prag Nr. 30/02 und 30/04. Fotoarchiv Nationales Denkmalinstitut.

Obr. 2. Římská produkce. Praha 1, Šporkova ulice čp. 322/III, inv. č. 232c, 18. století. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 30/02 a 30/04. Foto archiv NPÚ.

Abb. 2. Römische Produktion. Prag 1, Sporeckgasse Konskriptionsnr. 322/III, Inv.-Nr. 232c, 18. Jahrhundert. Grabung Nationales Denkmalinstitut, Gebietsfachstelle in der Hauptstadt Prag Nr. 30/02 und 30/04. Fotoarchiv Nationales Denkmalinstitut.

¹ Z archeologických výzkumů na našem území ji známe rovněž např. z výzkumu vyvolaného rekonstrukcí krypty kostela sv. Mikuláše v Chebu.

nálezů má však jinou lícovou stranu. Položka s inv. č. 232 (obr. 2) nese na líci vyobrazení poutě sv. Jana Nepomuckého do Staré Boleslavi, na medailce inv. č. 511 (obr. 3) je vyobrazení vraždy zkombinováno s vyobrazením poutní sochy P. Marie Svatohorské a u nálezů inv. č. 771 (obr. 4) opět se sv. Janem Nepomuckým, tentokrát zachyceným jako stojící postava s křížem v ruce.

U medailek náboženského charakteru bylo v období baroka poměrně běžnou praxí využívání již hotové lící formy skládající se vždy ze dvou částí lícové a rubové opakovaně, navíc často v různých kombinacích podle zadání objednatele. Není proto žádnou výjimkou vyskyt dvou kusů s totožnou jednou stranou, ale rozdílnou druhou stranou. Teoreticky by to tedy mohl být i náš případ. Nabízí se tudíž předpoklad, že při výzkumu byly zachyceny čtyři předměty vyrobené dílnou Hamerani modifikované pro rozdílná uskupení katolických věřících, případně pro prezentaci různých událostí spojených se svatováclavským kultem.

Ovšem v našem případě tomu tak není. Pokud se totiž podíváme na jednotlivá vyobrazení medailek pozorněji, zjistíme, že přestože se na první pohled jeví vyobrazení vraždy sv. Václava totožně, v detailech, ale i v celkovém provedení se jejich podoba rozchází.

Nejvíce zřejmé je to u jednotlivých opisů umístěných při vnější hraně předmětů. Jde o zkratky tradiční nápisové identifikace světce: SANCTVS WENCESLAVS MARTYR PATRONVS BOEMIÆ (Svatý Václav, mučedník, patron Čech).

Ani jedna z popisovaných položek neдрží stejnou formu provedení textové zkratky této věty. Položka inv. č. 450 je zapsána do podoby: S:WENCESLAVS:M:PAT:BO, položka inv. č. 232 je rozšířena na text: S:WENCESLAVS:M:PAT:BOHEM., a navíc je doplněna o slovo ROMA. Opis u položky inv. č. 771 je naopak redukován na zkratku: S:WENCESLAVS:M:PA, u položky inv. č. 511 dokonce na nejstručnější možnou formu, písmena S:W.

Stejně jako opisy se na jednotlivých medailkách liší i celkové provedení ikonografického ztvárnění motivu. Přestože se jednotliví výrobci lících forem snažili vytvořit totožný obraz, rozdíly v provedení jsou markantní. Nejvíce je to zřetelné na postavě sv. Václava. Na položce inv. č. 450 je světec vyobrazen velice živoucím způsobem. Klečící tělo je v přirozeném, mírném předklonu a knížecí roucho působivě naznačuje celkovou formu světčova těla. Detaily roucha jsou precizně vyvedeny, a to včetně kožešinového lemu. Pokud se na stejné znaky zaměříme u medailky inv. č. 232, vidíme, že Václavova postava je o poznání subtilnější a zároveň již není tak přirozeně tvarována jako na předcházejícím příkladu. Roucho je schematickejší a tato schematicnost je vyvážena mírně přehnaným a již nikoli zcela přirozeným zobrazením záhybů na knížecím šatu. U položky inv. č. 511 je světec vyobrazen v neživoucí, strnulé podobě, navíc je

Obr. 3. Augšpurská produkce. Praha 1, Šporkova ulice čp. 322/III, inv. č. 511b, 18. století. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze číslo 30/02 a 30/04. Foto archiv NPÚ.

Abb. 3. Augsburger Produktion. Prag 1, Sporckgasse Kon-skriptionsnr. 322/III, Inv.-Nr. 511b, 18. Jahrhundert. Grabung Nationales Denkmalinstitut, Gebietsfachstelle in der Hauptstadt Prag Nr. 30/02 und 30/04. Fotoarchiv Nationales Denkmalinstitut.

Obr. 4. Augšpurská produkce. Praha 1, Šporkova ulice čp. 322/III, inv. č. 771, 18. století. Výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 30/02 a 30/04. Foto archiv NPÚ.

Abb. 4. Augsburger Produktion. Prag 1, Sporckgasse Kon-skriptionsnr. 322/III, Inv.-Nr. 771, 18. Jahrhundert. Grabung Nationales Denkmalinstitut, Gebietsfachstelle in der Hauptstadt Prag Nr. 30/02 und 30/04. Fotoarchiv Nationales Denkmalinstitut.

Obr. 5. Praha 1, Šporkova ulice čp. 322/III. Srovnání lité produkce tří dílenských okruhů. Tabulka M. Omelka a O. Řebounová.

Abb. 5. Prag 1, Sporkgasse Konskriptionsnr. 322/III. Vergleich der gegossenen Produktion dreier Werkstattumkreise. Taf. M. Omelka und O. Řebounová.

roucho výrazně schematizované. Stejný dojem vzbuzuje i poslední položka inv. č. 771, u které je však ještě více zřetelná topornost znázorněného těla. To je zachyceno místo v přirozeném mírném předklonu v panáčkovsky kolmém postavení trupu k vlastním holením.

Obdobné kvalitativní rozdíly v provedení můžeme snadno rozpoznat i u dalších detailů, stačí si na uvedených nálezech srovnat útočícího knížete Boleslava, kostelní vrata nebo provedení svatozáře nad Václavovou hlavou.

Vedle výše popsaných medailek známe z archeologických výzkumů z území naší republiky ještě jeden typ svátostky se stejným motivem. Jde o nález z archeologického výzkumu pohřebiště při špitálním kostele sv. Máří Magdaleny v Plzni (lokalita U Zvonu; č. s. 1932-2, Dudková–Orna 2015, 108; zde obr. 6). I v tomto případě jde o drobnou, mosaznou svátostku, která na rubu nese výjev vraždy svatého Václava, u dveří kostela doplněný o opis: S:W. Tento motiv je doplněn na lícové straně vyobrazením milostné sochy Panny Marie Brandýské s připojeným opisem: S. MARIA BRANDEIS. Obě strany této medailky jsou při okraji ohraničeny perlovcem umístěným do dvou souběžných linek. Tato svátostka, oproti těm ze Šporkovy ulice, není litá, ale ražená (Omelka–Řebounová 2015, 108).

Vyobrazení staroboleslavské události v námi sledovaném stylu máme doloženo již k roku 1585. Tehdy daroval Matyáš (Matěj) Hutský od Křivoklátu, mistr umění malířského v Praze, svému mecenáši a příznivci arcivévodovi a pražskému místodržícímu Ferdinandovi II rukopis, ve kterém se na foliu 27 nachází výjev bratrovraždy (Hutský z Křivoklátu 1997, 27; zde obr. 8), který v základních rysech již odpovídá vyobrazení na popisovaných medailkách. Přes zjevnou podobu však mnoho detailů nesouhlasí (např. Boleslavovo světské roucho v rukopisu oproti římské zbroji na svátostce anebo způsob útoku mečem). Obdobné koncepce ztvárnění můžeme vysledovat i v mladších dílech významných barokních malířů Karla Škréty (1610–1674) či Petra Brandla (1688–1735). Z přibližně stejného časového období, jako je Brandlův obraz, známe i obdobný trojrozměrný výjev v sochařském zpracování Matyáše Bernarda Brauna (1684–1734).

Přesto přesnou předlohu hameraniovské medailky neznáme. Je však pravděpodobné, že jako podklad pro výrobu formy nesloužilo žádné z vrcholných výtvarných či sochařských zpodobnění, ale spíše některý z drobnějších grafických tisků, které z takových vrcholných děl vycházely. Grafické listy měly tu výhodu, že se mohly do římské dílny snadno dopravit a navíc zjednodušené grafické vyobrazení scény bylo pro výrobu pomocí licích forem příhodnější.

Obr. 6. Salcburská produkce. Plzeň, lokalita U Zvonu, č. s. 1932/2. Podle Dudková–Orna 2015, 108.
Abb. 6. Salzburger Produktion. Pilsen, Fundstelle U Zvonu, Nr. s. 1932/2. Nach Dudková–Orna 2015, 108.

Obr. 7. Dobový cínový odlitek (dílnský vzorek) medailonu s vyobrazením vraždy svatého Václava z dílny Hamerani. Pod klepadlem na dveřích je v náznaku rozlišitelná výrobní značka dílny – kočijí vličice. Podle Keller 2010a, 41.
Abb. 7. Zeitgenössisches Zinngussstück (Werkstattmuster) eines Medaillons mit Darstellung der Ermordung des Hl. Wenzel aus der Werkstatt Hamerani. Unter dem Türklopfer ist andeutungsweise das Zeichen der Werkstatt – eine säugende Wölfin – zu erkennen. Nach Keller 2010a, 41.

Obr. 8. Matyáš (Matěj) Hutský od Křivoklátu – výjev bratrovraždy z roku 1585. Podle Stejskal–Petrů–Uhlíř 1997, 27.
Abb. 8. Mathias Hutský aus Pürglitz – Brudermordszene aus dem Jahr 1585. Nach Stejskal–Petrů–Uhlíř 1997, 27.

Vývoj produkce a charakteristické rysy známých dílenských okruhů

Výše uvedený příklad názorně ukázal nejnápadnější trendy nejběžněji nalázaných medailok. Náboženské medailky pocházející z druhé poloviny 17. až 18. století lze na základě technologického zpracování rozdělit na dva hlavní druhy, ryté a ražené. Po vyhodnocení provedených statistik pro nálezy devocionálií v jihozápadním Německu S. Fassbinder konstatuje, že na přelomu 17. a 18. století převládla ve výrobě medailek ražba (Fassbinder 2003, 32). Na základě výpovědí písemných pramenů i rozboru jednotlivých nálezových souborů lze dále usoudit, že se v průběhu 18. století poměr obrátil ve prospěch méně technologicky náročné lité výroby.²

Kovové medailky se vyráběly ze stříbra, bronzu, cínu, mědi, zlata nebo olova,³ naprosto převažujícím materiálem pro jejich malovýrobu, ale zejména pro výrobu ve velkém se však v průběhu 17. a 18. století stala mosaz. S hromadnou cínovou výrobou těchto předmětů se setkáváme až od konce 18. století, s nástupem cínové manufaktury v Dießen am Ammersee (Keller 2010a, 37–38).⁴ Mosazné medailky se běžně stříbřily, řidčeji zlatily. Postrібřeně se v dobových písemných pramenech označovaly také jako „bilé“ („weiß“), čistě mosazné jako „žluté“ („gelbe“).

Salcburk

Nejdůležitějším místem výroby ražených medailek s náboženským motivem ve středoevropském prostoru se stal v druhé polovině 17. a na počátku 18. století rakouský Salcburk, respektive okruh výrobců, který se zde vytvořil kolem Petera a Paula Seelových,⁵ zaměstnaných při arcibiskupské mincovně. Salcburskou masovou výrobu tohoto zboží, jejíž počátky se kladou k roku 1666 (Tadić 2003, 29), umožnila, kromě dostatku suroviny, zmechanizovaná ražba pomocí razicího stroje. Ražba se tu postupně prováděla prostřednictvím tzv. padacího stroje (něm. *Fallwerk*), kapsového stroje (něm. *Taschenwerk*) a vřetenového lisu (něm. *Balanzier*, *Anwurfswerk*, *Spindelpresse*, *Stosswerk*; k vývoji a použití razicí techniky v Salcburku blíže viz např. Omelka–Řebounová 2012, 994–995). Charakteristickým rysem ražeb provedených padacím strojem je hluboký, výrazně vykreslený reliéf. Naopak pro ražby vytvořené na kapsovém stroji je příznačný značně mělký reliéf, vytažený (spíše než vyražený) do velmi tenkého plechu (střížku), který navíc bývá často viditelně deformovaný – je buď mírně vypouklý, nebo srovnaný sice do roviny, ale s lehce zvlněným povrchem, způsobeným úderem kladiva.⁶ Dokladem takového výrobku je patrně výše uvedený nález ze zaniklého pohřebiště při špitálním kostele sv. Máří Magdaleny v Plzni (obr. 6). Kromě úspory vstupní suroviny (pro lisování se používal velmi tenký plech) byla pro výrobce výhodou kapsového stroje jistě také možnost snadného dosažení vysoké variability výrobků. Kolky pro líc a rub (obr. 9) se totiž mohly ve stroji proti sobě libovolně měnit a kombinovat, a dílna tak mohla pružně reagovat na konkrétní požadavky zákazníků. V roce 1711 byl v salcburské mincovně zaveden vřetenový lis, který díky své konstrukci opět dokázal vtisknout do střížku hluboký reliéf a umožňoval bez potíží razit i medaile značné velikosti. Nicméně v té době již byla masová výroba medailek v Salcburku téměř u konce. Jejich úpadek, jež lze zaznamenat už kolem roku 1690 a jenž byl patrně zapříčiněn výpadkem v zásobování mosazí ve spojitosti se zvýšením cel, růstem cen obecně a narůstající konkurencí ze strany německých výrobců (zejména Augšpurku), dosáhl vrcholu ve 30. letech 18. století. Od roku 1734 již o ma-

2 V nálezovém souboru vyzvednutém z areálu zaniklého hřbitova sv. Jana v Oboře ve Šporkově ulici v Praze na Malé Straně, čítajícím rovněž 261 kusů kovových náboženských medailek, u kterých předpokládáme dobu vzniku v časovém rozpětí poslední třetiny 17. století do zhruba 60. let 18. století, připadlo 197 exemplářů na lité výrobky, 64 na ražené.

3 Z nekovových materiálů jsou doloženy vosk, rohovina, sklo, keramika nebo email.

4 Což ovšem neznamená, že by se dříve cínové medailky neprodávaly. V roce 1743 si je např. objednalo Arcibiskupstvo sv. Michala Archanděla ve Štýrském Hradci (Andělské bratrstvo při Panně Marii Pomocné): „Den 4. July 1743 bezahle die Portatur deren ankommenden Zinnig und Versilberten pfeningen 6 ¼ Pf. mit. 1 fl. 10 kr.“ (Nentwich 1897, 142).

5 Peter Seel (1592–1669) se roku 1632 stal rytcem štoků arcibiskupské mincovny v Salcburku, kde působil až do roku 1665. V roce 1660 byl do stejné funkce jmenován jeho syn Paul (1642–1695), který dílnu plně převzal od roku 1665, po otcově odehodu na odpočinek. Paul dílnu vedl až do své smrti v roce 1695 (Omelka–Řebounová 2012, 994).

6 Mírně vypouklý tvar medailek vyráběných za pomoci kapsového stroje vznikal tlakem při lisování proti sobě se otáčejících válců, v nichž byly (v tzv. kapsách) vloženy razicí kolky. Kvůli vypouklosti se pak plocha zpravidla srovnávala kladivem. Tato operace však byla málokdy stoprocentně účinná, a povrch medailky tak zůstal lehce zvlněný.

Obr. 9. Salcburskou masovou výrobou umožnila zmechanizovaná ražba pomocí kapsového stroje. Na vyobrazení je ukázka kolků pro tento typ ražby z dílny Petera a Paula Seelových. Podle Keller 2010, 92.

Abb. 9. Die Salzburger Massenproduktion wurde durch eine mechanisierte Prägung mittels eines Taschenwerks möglich gemacht. Die Abbildung zeigt die Probe eines Prägestempels für diesen Prägertyp aus der Werkstatt von Peter und Paul Seel. Nach Keller 2010, 92.

sové produkci hovořit nelze (Tadić 2003, 28), nicméně i přesto výroba náboženských medailek v Salcburku pokračovala v mnohem menším měřítku minimálně do poloviny 18. století.⁷

Pro seelovskou dílnu jsou doloženy výrobky z bronzu, cínu, stříbra nebo rohoviny, naprosto převažujícím materiálem však byla mosaz. Ta pro Salcburk v 17. století představovala po soli druhý nejdůležitější artikl.

Mezi čelné představitele dílny patřila výše zmíněná dvojice mistrů, otec se synem, Peter a Paul Seelovi, jejichž práce vynikají kvalitním uměleckým provedením (živoucím provedením postav, figurálně bohatými scénami, propracovanými detaily) a bývají opatřeny signaturou S – P, popř. P – S (obr. 9).⁸ Patrně ze Salcburku pochází také množství ražených výrobků, které se stylem na první pohled blíží seelovské produkci, nejsou však označeny žádnou signaturou. Jak se domnívá K. Roll, mohou být tyto výrobky jak pracemi samotných Seelů, tak pracemi jiných, nám neznámých tovaryšů či mistrů (Roll 1914, 192), kteří se v jejich dílně zřejmě učili či vyučili.

⁷ K roku 1734 je ještě doložena zakázka na ražené feniky Ernsta Messenlechnera pro bratrstvo sv. Kříže v Salcburku nebo zlatníka Josefa Antona Zwickla na stříbrné a pozlacené bratrské medaile (Tadić 2003, 58). K roku 1750 lze pak písemně doložit činnost salcburského zlatníka Jakoba Kaiblingera, který dodal odpuštěné feniky bratrstvu sv. Michaela (Breitinger–Weinkamer–Dohle 2009, 63).

⁸ Typickým výzdobným prvkem seelovských prací je florálně provedený okraj, tj. věnec tulipánovitých květů, mezi které je často na každé ze světových stran vložen jeden pětilistý kvítek (rozetka), lemující obvod svátostky (viz např. Roll 1914, Taf. II, Nr. 2 a 9; Keller 2010a, Kat. Nr. 6.365, 6.397, 6.398). Pro práce Paula Seela je dále příznačný perlovec tvořený hustou řadou drobných perel oválného tvaru (viz např. Roll 1914, Taf. III, Nr. 13 a 14; Keller 2010a, Kat. Nr. 5.48) a signatura S – P, popř. P – S (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.365, 6.366).

U některých kusů medailek „seelovského“ ražení se sice signatury objevují (např. C. S., N. S., T. S., V. S., I. N.), jména nebo význam, které se s nimi pojí, však dosud nebyly průkazně vysvětleny. Z korespondence pro roky 1673–1675 víme o tom, že si dílna na určité práce najímala externisty – např. za posřtřívání vyplácela odměnu Paulu Portnerovi (Roll 1915, 257), za dopilovávání („*Ausfeilen*“) mosazných medailek Tobiasu Röhrlovi/Rehrlovi (Roll 1915, 255). Ten prokazatelně rovněž náležel k salcburským výrobcům náboženských medailek konce 17. až počátku 18. století (Tadič 2003, 41), stejně jako Sixtus Fridl, Veit Ottman, Tobias Lang, Georg Messenlechner nebo Ignaz Portenschlager a Johann Andrä Jetzl. Poslední dva bývají označováni za nástupce Paula Seela v seelovské dílně. Konkrétním výrobkem lze však produkci výše jmenovaných dokumentovat jen v některých případech. Ze salcburských mistrů konce 17. a počátku 18. století lze písemně i dochovanými předměty doložit práce Georga Messenlechnera (1647–1735; viz např. Omelka–Řebounová 2012, obr. 27), který své ražby signoval písmeny G. M.⁹ Dále jeho syna Johanna Ernsta Messenlechnera (činnost doložena ještě k roku 1734), používajícího zkratku E. M. (např. Benediktův fenik, Landauer 1938, 6–7, písm. e), anebo Sixta Fridla, signujícího prostřednictvím iniciál S. F. (medaílka se sv. Wolfgangem, Landauer 1938, 6, č. 6).

Řím

Prvořadým představitelem centra masové produkce litéch medailí byl Řím. V Římě se výroba náboženských medailí soustředila od poloviny 17. století kolem rodiny Hameraniů. Od roku 1667 až do počátku 19. století zastávali členové tohoto rodu místa rytců papežských razidel a pečeti. Vedle toho provozovali rozsáhlou výrobu náboženských medailí (Keller 2010a, 38), které se vyznačovaly vysokou uměleckou hodnotou zpracování. Výrobky z hameraniovských dílen se odlévaly z drahých kovů, běžně však především z bronzu a mosazi. Typická pro jejich výrobky, jak bylo názorně uvedeno na příkladu svátostky s vraždou sv. Václava (obr. 1), byla vysoká umělecká kvalita provedení. Dále specifické výzdobné prvky (např. věnec vavřínových listů) a signování prací iniciálami jednotlivých mistrů – např. AH – Alberto Hamerani (1620–1677), též F. A. H. – Fecit Albertus Hameranus (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.9. a Keller 2010, Kat. Nr. 2.66 nebo Keller 2010a, Kat. Nr. 6.10. a Keller 2010, Kat. Nr. 2.73), JH – Johannes (Giovanni Martino) Hamerani 1646–1705, též např. IH, H, dále I. H. F, JHf, Jo. Hameranus f. – Johannes Hameranus Fecit, OP. I. H. – Opus Johannis Hamerani nebo I.H.R – Joh. Ham. Romae (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.6. a Keller 2010, Kat. Nr. 2.85, Keller 2010a, Kat. Nr. 6.21), BH – Beatrice Hamerani (1677–1704), EH – Ermenegildo/Hermenegild Hamerani (1683–1756), též HERMEN. HAMERANVS, OH – Ottone Hamerani (1694–1761), vlčice – dílna Hamerani obecně, popř. Ottone Hamerani (obr. 10), I. H. – Giovanni Hamerani (1763–1846).

Obr. 10. Pravděpodobně neznámější mistrovská značka v oblasti novověké výroby devocionálií je kojící vlčice patřící římské dílně Hamerani. Kresba M. Omelka.

Abb. 10. Das wahrscheinlich bekannteste Meisterzeichen auf dem Gebiet der neuzeitlichen Devotionalienproduktion ist die säugende Wölfin aus der römischen Werkstatt Hamerani. Zeichnung M. Omelka.

9 Vzhledem ke stylistické spřízněnosti výrobků připisovaných Paulu Seelovi a G. Messenlechnerovi se předpokládá, že Paul Seel (1642–1695) mohl být Messenlechnerovým učitelem. Tomu napovídá několik indicií: 1) jak Seelové, tak Messenlechner se specializovali na tenké ploché ražené zboží s náboženským motivem, často se vztahem k poutnímu místu, a stejně jako oni používal coby okrajový ornament „věnec květin“; 2) k Messenlechnerovým odběratelům rovněž patřili lidé, popř. bratrstva, kterým dříve dodával zboží Paul Seel; 3) na některých svátostkách je jedna strana výrobku opatřena signaturou P. S., druhá iniciálami G. M. Messenlechner se v dílně Seelů patrně vyučil, nicméně poté si v Salcburku otevřel svou vlastní, měšťanskou dílnu. Ke konci života spolupracoval na výrobě svátostek se svým synem Johannem Ernestem. Mezi Messenlechnerovými zákazníky lze doložit bratrstvo sv. Kříže špitálního kostela v Salcburku, klášter klarisek spravujících loretánskou svatyni s Jezulátkem v Salcburku, rakouská poutní místa Mariazell, Maria Buch a St. Wolfgang am Abersee, hesenský Seligenstadt nebo bavorské Weihenlinden (blíže viz Omelka–Řebounová 2012, 996; Landauer 1938, 4–6).

Dílna své výrobky, stejně jako Seelové, zpravidla vyráběla na konkrétní zakázku, a to především od bratrstev (viz příklad medailí pro bratrstvo Neuposkvrněného početí Panny Marie při poutním kostele v Maria Schray u Pfullendorfu níže). Pokrývala však i poptávku dalších klientů z řad církve nebo dokonce laiků. U těch šlo převážně o medailky vyrobené ke zvláštním příležitostem, jakými byly oslavy jubilejí poutních míst (viz příklad Neukirchenu níže), kanonizace světců, oslav tzv. Svatých roků apod.

Vedle rodiny Hamerani pracovali v Římě a Itálii další výrobci náboženských medailiek, pro nás dnes již zpravidla anonymní. Jménem či dochovanou prací lze uvést alespoň římské mistry Gaspara Molu (1567–1640) – sign. G. M. (viz např. Gieben 2006, 295), Giovannio Francesca (Johannese Francisca) Travaniho (1634–1675) – sign. F. T., G. F. T., I. F. T., T. P., TRAVANVS (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.327) nebo Antonia Travaniho († 1741) – sign. A. T., A. T. F., též A. TRAVANVS (viz např. Příbil 1938, 26:455). Ve všech uvedených případech šlo o litou výrobu, provedením blízkou hameraniiovskému stylu a úrovni zpracování, jak mj. názorně dokládá výše popsáný nále z Šporkovy ulice v Praze inv. č. 232 (obr. 2).

Augšpurk

K Augšpurku, který na počátku 18. století nahradil na středoevropském trhu s náboženskými medailkami Salcburk, lze obecně říci, že z jeho dílen pocházela rozmanitá řada výrobků, litých i ražených, z nich se očividně část, více či méně úspěšně, snažila napodobit produkci římských dílen. Různorodou povahu produkce kopíroval charakter klientely, k níž se počítala jak bratrstva, tak běžní obchodníci s poutním zbožím. Zboží se rovněž vyrábělo „ve velkém“, a to především z mosazi, případně postříbřené mosazi a ze stříbra.

Charakter patrně nejtypičtějšího druhu augšpurského zboží první poloviny 18. století naznačuje výrok salcburského mistra Georga Messenlechnera z roku 1730, jímž se pokoušel vysvětlit příčiny strmého úpadku salcburské výroby: „(...) v Augšpurku se už dlouho vyrábí a prodává litý feník na římský způsob po metrácích“ („man schon lange jahr zu Augspurg die gegossene pfenning aufromanische Art gleichsamb centner weis machet und verkauffet“; Keller 2010a, 37). Tím Messenlechner shrnul hlavní rysy konkurenční produkce – lité zboží, vyráběné masově zpravidla z mosazi, kopírující styl i motivy dílny Hameraniů. V příspěvku tuto výrobu reprezentují výše popsáné nálezy ze Šporkovy ulice inv. č. 511 a inv. č. 771 (obr. 3 a 4) nebo medailka publikovaná B. Příbitem, opatřená signaturou IN (obr. 11).

Se signaturou IN bývá spojováno jméno augšpurského mistra Jakoba Neusse. Zde je třeba uvést, že mistři s tímto jménem byli v Augšpurku dva, přičemž pro Jakoba Neusse st. (1692–1727) jsou charakteristické lité stříbrné medaile zdobené půlměsíčkovým ornamentem a perlovcem, popř. květinovým ornamentem (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.387, 6.479, z téhož dílenského okruhu patrně též Příbil 1931, tab. V:86, tab. XIV:271). Mosazné výrobky signované IN, které námětem i provedením imitovaly hameraniiovské práce a od stříbrnických prací Neusse staršího se na první pohled zřetelně liší, jsou však patrně prací jiného výrobce. Za toho bývá považován Jakob Neuss ml. (1720–1775, mistrem od r. 1743), označovaný v literatuře za syna prvního Neusse, což se však, vzhledem k velkému časovému odstupe narození obou mistrů, nezdá příliš pravděpodobné. Stejně tak doba výroby Neusse mladšího časově nesedí s Messenlechnerovou poznámkou. Je proto možné, že se pod značkou IN na mosazných litých medailích skrývá mi-

Obr. 11. Augšpurská produkce. Pod pravíci Jana Nepomuckého je dobře rozeznatelná značka IN augšpurského mistra Jakoba Neusse. Podle Příbil 1931, tab. XIII:249.

Abb. 11. Augsburger Produktion. Unter Johann von Nepomuks Rechten ist das Zeichen IN des Augsburger Meisters Jacob Neuss gut erkennbar. Nach Příbil 1931, Taf. XIII:249.

Obr. 12. Augšpurská medailka Jonase Petera Thiebauda. Podle Keller 2010, Kat. Nr. 2.137.
Abb. 12. Augsburgische Medaille von Jonas Peter Thiebaud. Nach Keller 2010, Kat. Nr. 2.137.

str, jehož totožnost odborná literatura dosud neodhalila. Na základě dosud známých faktů lze tedy konstatovat, že kolem Jakoba Neusse st. se, stejně jako předtím v Salcburku, vytvořil na přelomu 17. a 18. století dílenský okruh dalších, dosud přesně neidentifikovatelných výrobců (Omelka–Řebounová 2012, 999).

Z potvrzených augšpurských výrobců náboženských medailek lze uvést alespoň Xavera Merze, jehož činnost je zatím doložena pouze prostřednictvím písemných pramenů. Ty potvrzují, že výrobu náboženských medailek provozoval přinejmenším v letech 1748–1750, prodával své zboží rovněž bratrstvům a šlo o výrobky ražené.¹⁰

Litou augšpurskou výrobu pak reprezentují výrobky Jonase Petera Thiebauda (* 1695, v Augšpurku činný kolem r. 1740), který své práce označoval písmeny T. P. J. (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.83 a Keller 2010, Kat. Nr. 2.137), dále T., I. T., I. T. F., THIEBAUD FECIT nebo J. Thiebaud fecit (obr. 12). Významným augšpurským mistrem v oboru byl také Conrad Börer (1711–1756), používající zkratku C. B., nebo mistři z rodiny Drentwettů, kteří své výrobky dodávali např. bavorskému poutnímu místu Andechs (Fassbinder 2003, 134).

Menší dílenské okruhy

Jak bylo zmíněno výše, kromě tří výše uvedených center, k nimž se dochovaly buď přímo signované výrobky, vzorníky, odlévací formy nebo razidla, máme povědomí i o výrobě devocio-nálií v menším měřítku, mnohdy ovšem doložené pouze na základě zmínek písemných pramenů. Přirazení jednotlivých předmětů ke konkrétním dílnám je otázkou dalšího výzkumu.

Obr. 13. Pro medailky spojované provenienčně se Švábským Gmündem je typická ruční ražba připomínající ve výsledku ražby středověkých brakteátů. Aby se mohla vyrobit jedna medailka, musel se nejprve samostatně vyrazit líc a rub předmětu. Taktó vzniklé dva plechy bylo nutně následně spojit kovovou obroučkou v jeden celek. Srovnávací sbírka autorů. Foto M. Omelka.

Abb. 13. Für mit einer Provenienz aus Schwäbisch Gmünd verbundene Medaillen ist Handprägung typisch, die im Endergebnis an Prägungen von mittelalterlichen Brakteaten erinnert. Um eine Medaille herstellen zu können, mussten Vorder- und Rückseite des Gegenstandes zunächst einzeln geschlagen werden. Die so entstandenen zwei Bleche mussten anschließend mit einer Metallfassung zu einem Ganzen verbunden werden. Vergleichssammlung der Verfasser. Foto M. Omelka.

10 Konkrétně jde o účetní agendu bratrstva Neposkvrněného početí Panny Marie při poutním kostele v Maria Schray u Pfullendorfu, která dokládá, že bratrstvo pro sebe v letech 1748–1750 z Augšpurku odebralo bratrské medaile od jistého Xavera Merze, o kterém se opakovaně uvádí, že „razil bratrské feniky“. Dokonce pro bratrstvo zhotovil dva páry razidel na bratrské feniky ve dvou různých velikostech (velké a malé), z nichž každé stálo 7 zlatých (Peus 1979, 968).

Zde je třeba uvést, že se výroba, buď na základě písemných pramenů, nebo přímo dochovaných exemplářů, předpokládá zejména na poutních místech a při kláštorech. Z jistě potvrzených můžeme uvést např. Elchingen, Wasserburg am Inn, Kolín nad Rýnem, švýcarský Einsiedeln (Fassbinder 2003, 96) nebo italské Loreto. V případě Loreta šlo o litou výrobu (viz např. Keller 2010a, Kat. Nr. 6.352).

Litou výrobu poutních medailok na lokální úrovni se podařilo doložit, zatím pouze na základě písemných pramenů, také v bavorském poutním místě Neukirchen, a to pro první až počátek druhé poloviny 18. století. Neukirchen, hojně navštěvovaný také českými poutníky, náležel k pravidelným odběratelům salcburské dílny Seelů, přinejmenším – dle korespondence mezi dílnou a neukirchenskými obchodníky z let 1673–1675 (Roll 1915, 251–25) – v poslední třetině 17. století. V 18. století je pak doložena dodávka 6000 odpustkových feniků z Říma pro velkolepé oslavy 300letého jubilea zdejšího poutního místa konané v září 1752. Motívem zobrazeným na těchto medailkách byla poutní socha P. Marie Neukirchenské s výročním letopočtem 1751 (Baumann 2010, 99–100, obr. na s. 99).

O tom, že se v průběhu 18. století stal sám výrobním centrem provozujícím technicky méně náročnou litou výrobu, dokládá přítomnost kamenných kadlubů a potřebných surovin k odlévání svátostek v pozůstalostním inventáři pořízeném místní správou po smrti prstenáře Lorenze Pachmayra (1743). Zmíněný prstenář měl ve své dílně „20 starých a 26 nových modelů z kamene k výrobě odpustkových feniků a křížků“, k tomu libru mosazi a půl libry cínu (Bauernfeind 1989, 124). Přitom mohl zjevně své výrobky na místě sám přímo prodávat, ve vlastním krámku (Baumann 2006, 47).

K místům, u nichž existují doklady o ražené výrobě, patřil dále Štýrský Hradec,¹¹ patrně Mnichov¹² nebo Švábský Gmünd. Ten je mimo jiné ukázkou toho, že se o napodobeniny římských prací nepokoušel pouze Augšpurk. Pochází odtud totiž poutně-bratrské medaile, které se v písemných pramenech označují jako „římské“ a razil je zde, přinejmenším v 60. letech 18. století, z mosazi jakýsi Georg Neuber, popř. Johann Georg Neuber.¹³ Neuber své výrobky signoval zkratkou G N a tato značka je např. doložena u poutních medailů rakouského poutního místa Maria Buch. Pro ražby spojované provenienčně se Švábským Gmündem je dále typická ruční ražba připomínající ve výsledku ražby středověkých brakteátů¹⁴ (obr. 13; dále viz např. Jaggi 1983, Taf. 15: 5 a 6 – svátostky s motívem poutní sochy v Einsiedeln).

Použití razicích strojů výrobu náboženských svátostek nejen výrazně zrychlilo, ale také zlevnilo. V jakých cenových relacích konkrétně se výrobky seelovské dílny nebo Hameraniů pohybovaly a jaké vrstvy obyvatelstva si je mohly či nemohly dovolit, se pokusíme nastínit v následující části příspěvku.

Zboží pro chudé i bohaté?

Prodejní ceny seelovského zboží jsou doloženy prostřednictvím obchodní korespondence dílny Seelů v Salcburku zachované pro roky 1673–1675.¹⁵ Zde lze, mimo jiných údajů, z jednotlivých záznamů o platbách vypočítat nejen cenu jedné svátostky, ale sledovat i četnost objednávek

11 Zde v 18. století razil, několik let také odléval, náboženské medailly Georg Krauss. Dne 15. února 1740 získal od města Štýrského Hradce povolení na ražbu odpustkových feniků a žetonů v tomto městě. Pracoval pouze v mosazi pomocí razicího stroje, resp. válcového lisu s typickými „kapsami“ (*Walzenmaschine mit Taschenwerk*) a byl prvním řemeslníkem, kterému bylo ve Štýrsku dovoleno vyrábět tento druh zboží, jež se sem až dosud pouze dováželo ze zahraničí. Během šestiletého soudního sporu (1740–1746), kdy mu byl jeho lis zabaven, vyráběl svoje feniky bez něj, a to buď tím, že je razil kladivem, anebo je odléval (Joos 1921, 134–135). Krauss byl patrně činný ještě v 60. letech 18. století – s jeho jménem se totiž setkáváme v pozůstalostním inventáři jednoho mariazelského obchodníka s devocionáliemi z roku 1765.

12 Konkrétně jsou písemně doloženy feniky s motívem Archanděla Michaela zaznamenané ve výdajích bratrstva sv. Michaela při kostele Marie Pomocné ve Štýrském Hradci (*„Englische Bruderschaft zu Maria Hilf“*, 1740–1783): „Dne 13. května 1744 dáno pro cizího kazatele? ve svátek zjevení odpoledne 12 pozlacených feniků sv. Michala mnichovské ražby“ (*„Den 13. May 1744 für den fremd den brediger in fest der erscheinung Nachmittag gabe 12 Vergoldte St. Michaëlspfening Minicher Präg“*; Nentwich 1897, 143).

13 Dokládá to např. záznam v matrice oddaných klášterní farnosti ve Švábském Gmündu, kde je k 8. únoru 1763 zaznamenaný Georg Neuber, který „razil mosazně římské feniky“. O něco později je zde k 6. květnu 1765 zaznamenaný Johann Georg Neuber, který opět „razil mosazně odpustkové feniky“ (Peus 1979, 969).

14 Ražba se prováděla na tenký plech, který se silou úderu kladiva prorazil na druhou stranu předmětu. To ovšem medailku v době baroka, které si potrpělo na oboustranné svátostky, na trhu zřejmě znevýhodňovalo. Proto se samostatně vyrazily dva střížky, s lícem a rubem, a následně se spojily v jeden celek pomocí kovové obroučky.

15 Roll 1915, 250–257.

a objem odeslaných zásilek. Tak kupříkladu dne 6. května 1673 bylo kupujícímu Peteru Wagnerovi prodáno 200 medailek (feniků) s motivem P. M. Svatohorské za stejnou cenu 4 zl. jako 1. června 1673 Wolfu Pößlovi 200 mosazných medailek s vyobrazením P. M. Altöttingské.¹⁶ Na základě uvedeného pramene lze tedy říci, že jedna mosazná medailka s motivem poutního místa vyšla kupujícího na 1,2 krejcaru. Bylo přitom jedno, zda je ořazena motivem poutní milostné sochy z Altöttingu nebo Svaté Hory. O ceně zjevně nerozhodoval motiv, ale velikost výrobku a použitý materiál.

Zboží očividně skutečně patřilo mezi laciné a obchodovalo se ve velkém. V letech 1673–1675 dílna dle údajů v korespondenci vyřídila 102 objednávek na zboží různé kvality a objemu. U nejběžnějších, mosazných feniků se zpravidla vyřizovaly zásilky po 200, 300 a 500 kusích (nejmenší doložený počet mosazných feniků v jedné samostatné dodávce byl 50 kusů). Dílna však v krátkém časovém úseku dokázala uspokojit i objednávky na 1 000 až 5 000 kusů medailek opatřených stejným motivem.¹⁷

Rozdíl v prodejní ceně nejčastěji obchodovaného zboží, tj. mosazných a mosazných postříbřených medailek, zdá se nebyl, alespoň v uvedeném období, až tak zásadní. Když v roce 1673 dílna odesílala zásilku postříbřených a čistě mosazných odpustkových feniků s vyobrazením P. Marie z poutního místa Egg u Traunsteinu, tvořil rozdíl jejich hodnoty půl krejcaru – cena jedné mosazné medailky v zásilce vycházela na 1,5 krejcaru, u postříbřené na 2 krejcaru.¹⁸

Tržní hodnotu augšpurského, a současně hameraniovského, zboží máme doloženou pro polovinu 18. století prostřednictvím účtů bratrstva Neposkvrněného početí Panny Marie při kostele v poutním místě Maria Schray u Pfullendorfu. V letech 1748–1750 bratrstvo odebíralo svátostky z Augšpurku (od Xavera Merze), konkrétně šlo o mosazné medaile tří různých velikostních provedení: 427 velkých po 13 g, kus za 1,87 kr., 857 malých (včetně jedné dokoupě 15 kusů v roce 1750) po 9,8 g, kus za 1,4 kr., a 190 malých postříbřených feniků po 10,3 g, kus za 2,5 kr. Celkem si tedy během dvou let bratrstvo zakoupilo 1 492 bratrských feniků z mosazi, opatřených na jedné straně symbolem bratrstva – Immaculatou, na druhé motivem pěti Kristových ran (Peus 1979, 968). Mimo tyto feniky nakoupila konfraternita v roce 1749 také svátostky z Říma, konkrétně „100 velkých římských odpustkových feniků, které požehnal a odpustkem pro zemřelé opatřil sv. Otec“.¹⁹ Dorazily 26. června a stály bratrskou pokladnu 6 zl. (tj. 3,6 kr. za kus; Peus 1979, 969).

Zde si tedy alespoň rámcově můžeme udělat představu o tom, kolik peněz mohla stát svátostka z vyhlášených římských dílen, opatřená navíc papežským odpustkem. Současně však vyvstává otázka, co taková částka znamenala pro dobového zákazníka. Představovalo to pro něj moc, nebo málo, a kdo si jakou svátostku mohl dovolit? Byly například v hrobových kontextech běžně nacházené mosazné seelovské medailky zbožím spíše pro lépe situované, nebo na ně bez potíží dosáhli i ti nejchudší?

Za vrstvu nejchudších považovaly již dobové prameny klienty špitálů. O finančních poměrech špitálních v prostředí barokního města si lze udělat obrázek například z výdajů pražského malostranského špitálu sv. Jana Křtitele u vody v období poslední čtvrtiny 17. a první poloviny 18. století.

Dočteme se, že týdenní výdaje na obživu pro 16 osob od 13. ledna 1675 do 29. února 1676 činily dle knihy počtů příjmů a vydání vždy 4 zl. 34 kr. 3 d.,²⁰ od 29. února do 4. července 1676 již za 17 osob 4 zl. 52 kr. Za celé fiskální období počítané od 13. ledna 1675 do 4. července 1676

16 Roll 1915, 251.

17 Např. objednávka 1 000 kusů mosazných svátostek s motivem P. M. Einsiedelské ze dne 12. srpna 1673 (Roll 1915, 252), ze dne 8. 10. 1673 na 2 000 kusů s tímž motivem (Roll 1915, 253), ze dne 16. 1. 1674 na 1 000 kusů velkých a 1 000 kusů malých „Einsiedelských“ (Roll 1915, 253), 3 000 mosazných odpustkových feniků s motivem P. M. Mariazellské ze dne 10. 4. 1673 a 22. 9. 1674 na 5 000 téže (Roll 1915, 255).

18 V zásilce ze dne 15. 6. 1673 dílna objednavateli zaslala 25 postříbřených odpustkových feniků s podobou P. M. Pomocné v celkové hodnotě 50 krejcarů a současně i 24 mosazných za 36 krejcarů (Roll 1915, 252).

19 Peus 1979, 969.

20 „d“ se užívalo k označení denáru, drobné stříbrné mince, která byla v oběhu ještě v době císaře Leopolda I. (1658–1705) a měla hodnotu 3/4 krejcaru. Za 60 krejcarů se pak u nás počítal jeden zlatník.

tedy špitál na výživném pro svých 16, posléze 17 chovanců, vydal 137 zl. 55 kr. a 3 d.²¹ Klientovi pražského malostranského špitálu mělo tedy v roce 1675 a 1676 na týdenní výživu postačit zhruba 17,2 krejcaru, tj. asi 2,45 krejcaru na den.

Ze stejné knihy příjmů a výdajů lze pro srovnání uvést i další sumy. Například v období mezi 3. červencem 1676 až 9. dubnem 1677 vydal špitál za „*rakev pro chlapce*“ 30 krejcarů,²² hrnčíři za „*vylepšení a vymazání kamen*“ 24 krejcarů,²³ písaři za práci pro špitál kvartálně 3 zlaté.²⁴ Písař tedy v přepočtu od špitálu dostával necelých 14 krejcarů týdně (13,69 kr. popř. 13,84 kr., dle toho, zda kvartál čítal 92 nebo 91 dní), tj. necelé dva krejcaru za den. U něj však předpokládáme i jiné zdroje příjmů. O několik let později, v roce 1705 vyplácel špitál 17 klientům na obživu týdně částku 36 krejcarů na osobu,²⁵ v roce 1738 se běžné týdenní výživné na jednoho špitálníka rovnalo 1 zl., a o Vánocích, masopustu, letnicích a Velikonocích dostal navíc každý ještě příplatek, který v uvedeném v roce 1738 činil částku 3 kr.²⁶

Jestliže tedy například husa u nás v druhé polovině 17. století stála 16 krejcarů, slepice 5 krejcarů, kopa vajec 15 krejcarů a libra (asi ½ kg) hovězího 2,5 krejcaru (Petraš–Radoměský 1996, 56) a v první polovině 18. století husa 15 krejcarů, slepice 6 krejcarů, kopa vajec 20 krejcarů a libra hovězího 4 krejcaru (Petraš–Radoměský 1996, 56), je zřejmé, že mosazná medailka z proslulé dílny Seelů nebyla ani pro klienta městského špitálu nedosažitelným artiklem. Šlo o laciné zboží, které si v případě potřeby mohl dovolit uhradit i ze svého skrovného rozpočtu.²⁷

Konečně zbývá otázka, zda se dají drobné svátostky nacházet v hrobových kontextech využít také jako prostředek pro určení sociálního postavení zemřelých. Odpověď bohužel ani v tomto případě není zcela jednoznačná. Vždy je třeba mít na paměti, že si lidé mohli „lepší“ svátostku opatřit prostřednictvím členství v bratrstvu nebo jako dar, například pokud se zúčastnili událostí (oslavy jubilea poutních míst, slavnosti korunovace poutních soch a obrazů), na kterých se takové svátostky rozdávaly, jako tomu bylo kupříkladu na Svaté Hoře u Příbrami v roce 1732.

Závěrem

Můžeme tedy říci, že přiřazování jednotlivých nálezů náboženských medailek, které se běžně objevují v kontextech archeologicky zkoumaných novověkých pohřebních okrsků na našem území určitému výrobcí nebo okruhu výrobců, je věc poměrně obtížná. Zejména kvůli oblibě více či méně úspěšného imitování špičkových římských prací ze strany německých výrobců. Pro římskou a část německé produkce byla typická masová výroba litého zboží, pro salcburskou výroba ražená, za využití razicích strojů. Použití razicích strojů výrobu náboženských svátostek nejen výrazně zrychlilo, ale také zlevnilo. Náklady na výrobu v salcburské dílně Seelů, stejně jako zisky za jeden kus, se pohybovaly v krejcarových položkách. Viděno v porovnání s výše uvedenými cenami, je zjevné, že mosaznou medailkou, ať už z dílny Seelů či Hameraniů, si mohli dovolit v případě potřeby i ti nejmouzí z městských obyvatel, mezi které náleželi klienti

21 Počet příjmů a vydání (1664–1680; Raittung uber Empfang und Außgab deß Hospittals St Joannis Baptistae am Waßer der Königlich Kleinern Stadt Prag), AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 121, fol. 96.

22 „*Vermög Quittung wegen eines Todten trübel eines Knaben nach dem Hans Georgen Seel geben...* 30 Kr.“ Počet příjmů a vydání (1664–1680; Raittung uber Empfang und Außgab deß Hospittals St Joannis Baptistae am Waßer der Königlich Kleinern Stadt Prag), AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 121, fol. 102.

23 „*den Töpfer wegen außbeßerung und außschmirung des ofenzalt...* 24 Kr.“ Počet příjmů a vydání (1664–1680; Raittung uber Empfang und Außgab deß Hospittals St Joannis Baptistae am Waßer der Königlich Kleinern Stadt Prag), AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 121, fol. 102.

24 Poplatek písaři od 1. května 1676 do 29. ledna 1677 za 3 kvartály po 3 zlatých činil celkem 9 zlatých: „*Schreiber gebühr von 1. May 1676 biß den 29. Jan. 1677 vor 3. Quartal zu 3 fl... 9 fl.* Počet příjmů a vydání (1664–1680; Raittung uber Empfang und Außgab deß Hospittals St Joannis Baptistae am Waßer der Königlich Kleinern Stadt Prag), AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 121, fol. 102.

25 Počet příjmů a vydání špitálu sv. Jana u vody (1699–1706; Neves Raittung: Register uber Empfang und Außgaben in Burger Spital bey Sancti Ioannis am Wasser 1699, AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 51, fol. sine num.).

26 Počet příjmů a vydání (1737–1738; Rechnung Über Empfang und Ausgab des Burgerlichen Hospithalls bey St. Johann am Wasser in der Königl: Kleinen Stadt Prag, das ist a[...] lma Januarii bis ulta Decembris Anno 1738), AHMP, Sbirka rukopisů, sign. 7721, fol. sine num.

27 Další otázkou, kterou je dobré si položit, je srovnání ceny seelovské svátostky pro kupujícího v Praze vůči např. spotřebiteli v Salcburku. Jinými slovy, když si takové zboží rozhodl v roce 1675 zakoupit klient pražského špitálu s týdenní rentou 17,2 krejcarů, znamenalo to pro jeho kapsu větší vydatí než pro sociálně slabého v Salcburku? Dle pramenů patrně překvapivě ne. Obdobná částka 17 krejcarů představovala totiž týdenní finanční obnos, za jehož udělení ze salcburské chudinské pokladny děkuje v roce 1717 výše uvedený salcburský výrobce medailek Georg Messenlechner (Breitinger–Weinkamer–Dohle 2009, 238). Chtěl-li si tedy jeden či druhý pořídit medailkou v hodnotě 1,2 krejcaru, utratil ze svého skrovného rozpočtu zhruba stejně, za předpokladu, že se ceny medailek držely na podobné cenové úrovni.

špitálů. Drobné svátostky byly zkrátka zboží pro chudé i bohaté. Přesto je však pravděpodobné, že nemajetný obyvatel Prahy dal při nákupu svátostky zpravidla přednost o něco lacinějším výrobkům. Rodinné, případně osobní rozpočty chudých Pražanů byly v období baroka často tak jako dnes velice napjaté a každá byť drobná ušetřená výdajová položka byla jistě vítána. Z toho patrně také plynula úspěšnost „římského“ augšpurského zboží, které bylo levnější a dostupnější než originální výrobky Hameraniů.

Prameny a literatura

- Archiv hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů, sign. 51, 121, 7721.
- BAUMANN, L., 2006: „Ein Platz, um Brot und Bier zu verkaufen“: Wallfahrtsplatz Neukirchen b. Hl. Blut, Beiträge zur Geschichte im Landkreis Cham 23, 43–56.
– 2010: Weltweit verbreitet. Das Gnadenbild Neukirchen b. Hl. Blut. Straubing.
- BAUERNFEIND, G., 1989: Devotionalienbuden in Neukirchen b. Hl. Blut, Beiträge zur Geschichte im Landkreis Cham 6, 121–130.
- BREITINGER, F.–WEINKAMER, K.–DOHLE, G., 2009: Handwerker, Brauer, Wirte und Händler. Salzburgsgewerbliche Wirtschaft zur Mozartzeit. Salzburg.
- DUDKOVÁ, V.–ORNA, J., 2015: Od špitálu ke galerii... Archeologické poznání vývoje lokality „U Zvonu“ v Plzni. Plzeň.
- FASSBINDER, S., 2003: Wahllfahrt, Andacht und Magie. Bonn.
- GIEBEN, S., 2006: Un Campionario di 630 medaglie di devozione della Bottega Hamerani, Collectanea Franciscana 76, 253–295.
- HUTSKÝ Z KŘIVOKLÁTU, M., 1997: Historické obrazy života a umučení svatého Václava, knížete českého. In: Historické obrazy života a umučení svatého Václava, knížete českého, Praha 1585 (Stejskal, K.–Petrů, E.–Uhlíř, Z., edd.), 1–33. Praha.
- JAGGI, W. K., 1983: Beobachtungen zum Thema „Wallfahrtspfennige der Schweiz“, Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica 62, 99–103.
- JOOS, J., 1921: Der Ablass- und St. Benediktspfennig-, Agnus Dei- und Dantes-Erzeuger Johann Georg Krauss in Graz, Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien 15, 134–135.
- KELLER, P., Hrsg., 2010: Edelsteine, Himmelsschnüre: Rosenkränze & Gebetsketten. Salzburg.
– 2010a: Glaube & Aberglaube. Amulette, Medaillen & Andachtsbildchen. Salzburg.
- LANDAUER, R., 1938: Georg Messenlechner, ein Salzburger Kultmedailleur, Salzburger Museumsblätter 4–5, 3–8.
- NENTWICH, J., 1897: Bruderschaftspfennige der Grazer Michaels-Bruderschaft, Mittheilungen des Clubs der Münz- und Medailenfreunden in Wien 81, 142–144.
- OMELKA, M.–ŘEBOUNOVÁ, O., 2012: Soubor medailonů a feniků se symbolikou sv. Benedikta ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana), ASČ 16, 983–1019, fototab. 20–22.
– 2015: Rozbor hrobových nálezů duchovní povahy z novověkého pohřebiště u kostela sv. Máří Magdalény v Plzni. In: Od špitálu ke galerii... Archeologické poznání vývoje lokality „U Zvonu“ v Plzni (Dudková, V.–Orna, J., edd.), 78–123. Plzeň.
- PETRÁŇ, Z.–RADOMĚRSKÝ, P., 1996: Encyklopedie české numismatiky. Praha.
- PEUS, B., 1979: Bemerkungen zu Wallfahrts- und Bruderschafts-Medaillen Badens, Der Münzen- und Medailensammler Berichte 19, 955–982.
- PŘIBIL, B., 1931: Soupis československých svátostek katolických medailí a jetonů. Díl I., Numismatický časopis Československý 7, 1–83.
– 1938: Soupis československých svátostek katolických medailí a jetonů. Díl II. Čechy – Praha, Numismatický časopis Československý 14, 1–96.
- ROLL, K., 1915: Die Medaillen-Stempel-Sammlung des Benediktiner-Stiftes St. Peter in Salzburg. Ein Beitrag zur Geschichte der Weihpfennige, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 54/55, 167–262.
- TADIĆ, A., 2003: Salzburger Wallfahrtsmedaillen. Geschichte, Produktion, Vertrieb und Funktion eines barocken Massenartikels mit einem Beitrag zum Wallfahrtverhalten der Salzburger Bevölkerung anhand der Analyse archäologischer Funde. Salzburg.

Zusammenfassung

Ware für Arme und Reiche – „Originale“ und zeitgenössische „Fälschungen“ von religiösen Medaillen am Beispiel von Funden aus Grabkontexten

Funde von kleinen religiösen Medaillen, die üblicherweise im Kontext von archäologisch untersuchten neuzeitlichen Bestattungsbezirken auftauchen, können ein relativ zuverlässiges Datierungsmittel von archäologischen Situationen sein. Allerdings nur unter der Voraussetzung ihrer sicheren Zuordnung zu einem bestimmten Werkstattumkreis. Im Hinblick auf die Schwierigkeit, die Provenienz der genannten Gegenstände zu erkennen, wird im ersten Teil des vorliegenden Beitrags einerseits der Versuch unternommen, die Spezifika der Herstellungsverfahren und des Stils der bisher bekannten ausländischen Produktionszentren aufzuzeigen, die mit ihrer Ware auch auf böhmisches Gebiet vordringen konnten (bzw. nachweislich auch vorgedrungen sind), und andererseits werden einige Klippen hervorgehoben, was die Bestimmung dieser Gegenstände anbelangt. Aus technologischer Sicht werden die beschriebenen Werkstattumkreise unterteilt in welche, die gegossene und geprägte Erzeugnisse herstellen, ferner wird berücksichtigt, ob es sich um Erzeugnisse handelte, die von Produzenten stammen, welche diese Ware in großem Umfang herstellten (Rom, Salzburg, Augsburg), oder ob die Produktion in geringerem Maßstab von eher nur lokaler Reichweite erfolgte (bei Klöstern – z.B. Elchingen, Wasserburg am Inn, an Wallfahrtsorten – z.B. Neukirchen, Köln am Rhein, bei einzelnen Handwerkern z.B. in Graz, Schwäbisch Gmünd oder München). Die Hauptmerkmale der aus den bedeutendsten Werkstattumkreisen stammenden Erzeugnisse werden anhand der archäologischen Funde von religiösen Medaillen aus böhmischer Umgebung anschaulich analysiert, konkret anhand von Medaillen, die aus Fundkomplexen vom Friedhofsareal an der untergegangenen Kirche St. Johann in Obořa auf der Prager Kleinseite stammen – Inv.-Nr. 450a (Abb. 1), Inv.-Nr. 232c (Abb. 2), 511b (Abb. 3) und 771 (Abb. 4 und Abb. 5). Dort wurden Arbeiten der römischen Werkstatt Hamerani ausgemacht (Abb. 1, Vergleich siehe Abb. 7), die in dem ungefähren Zeitraum ab 1667 bis ins 19. Jahrhundert vor allem in Bronze und Messing gegossene religiöse Medaillen als Massenware hergestellt hatte. Aus Rom, jedoch nicht direkt aus der Werkstatt Hamerani, stammt offen der Fund mit der Inv.-Nr. 232c (Abb. 2), der von der Qualität her der Hameranischen Produktion sehr nahe kommt. Der Augsburger Produktionsumkreis wird dort höchstwahrscheinlich durch die Funde mit der Inv.-Nr. 511b und der Inv.-Nr. 771 (Abb. 3, 4, Vergleich siehe Abb. 11) repräsentiert. Zu Augsburg, das zu Beginn des 18. Jahrhunderts Salzburg in seiner Bedeutung mit religiösen Medaillen auf dem mitteleuropäischen Markt ablöste, kann allgemein gesagt werden, dass eine abwechslungsreiche Reihe an gegossenen und auch geprägten Erzeugnissen aus seinen Werkstätten stammten, von denen ein Teil offensichtlich mehr oder weniger erfolgreich bestrebt war, die Produktion der römischen Werkstätten zu imitieren. In der vielfältigen Beschaffenheit der Produktion wurde der Charakter der Klientel wiedergespiegelt, zu welcher sowohl Bruderschaften, als auch einfache Händler zählten, die Wallfahrtsartikel feilboten. Die Ware wurde auch „im Großen“ hergestellt, und zwar vor allem aus Messing, ggf. aus versilbertem Messing sowie aus Silber. Ein wichtiges Produktionszentrum, aus dem eine Reihe archäologischer Funde vom Gebiet der Tschechischen Republik stammten, war das erwähnte Salzburg, bzw. die Werkstatt von Peter und Paul Seel in Salzburg (Abb. 6 und 9). Die Salzburger Massenware, deren Anfänge in das Jahr 1666 gelegt werden (Tadić 2003, 29), machte neben ausreichend vorhandenem Rohstoff eine mechanisierte Prägung mittels einer Prägemaschine möglich. Die Prägung erfolgte hier schrittweise mittels eines sog. Fallwerks, Taschenwerks und einer Spindelpresse (*Balancier*, *Anwurfswerk*, *Stosswerk*; näheres zur Entwicklung und zu der in Salzburg angewandten Prägetechnik siehe etwa Omelka–Řebounová 2012, 994–995). Für die Seelsche Werkstatt sind Erzeugnisse aus Bronze, Zinn, Silber oder Horn belegt, das überwiegend verwendete Material schlechthin war jedoch Messing. Während die Erzeugnisse aus der Familienwerkstatt Hamerani in begrenzter Menge erhältlich waren und sich ihre Abnehmer aus einem eng umgrenzten Kundenkreis gerierten, wurden ihre beispielsweise in Augsburg oder

Graz produzierten Nachahmungen zur Massenware, die bei den breiten Bevölkerungsschichten ihre Abnehmer fanden. Dadurch wird die Frage aufgeworfen, welchen realen Wert diese Ware hatte. Inwieweit hat sich die Hamerani-Ware von der Ware aus der Werkstatt der Seels und von anderen Herstellern preislich unterschieden? Welche Bevölkerungsschichten konnten sich ihre Erzeugnisse leisten? Kann man vereinfacht sagen, dass die römischen Erzeugnisse eine Ware für die Reichen waren, und ihre Augsburger Imitationen eine Ware für die Armen? Und lassen sich die in Grabkontexten gefundenen Devotionalien auch als Mittel dazu gebrauchen, die soziale Stellung der Verstorbenen zu bestimmen? Auf diese und weitere Fragen ist der zweite Teil des vorliegenden Beitrags ausgerichtet. Anhand eines Vergleichs der Preise für Medaillen aus der Werkstatt Seel und aus Augsburg sowie aus der Werkstatt Hamerani wurde festgestellt, dass auch für die Einwohner einer böhmischen Stadt der frühen Neuzeit Devotionalien aus der Werkstatt Seel und aus Augsburg eine relativ billige Ware darstellten, die sich auch die ärmsten Bevölkerungsschichten leisten konnten, was am Beispiel der Kunden des Spitals St. Johann am Wasser belegt wurde.

PhDr. Martin **Omelka**, Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha, Česká republika,
Martin.Omelka@praha.eu

Mgr. Otakara **Řebounová**, Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha, Česká republika,
Otakara.Rebounova@praha.eu

